

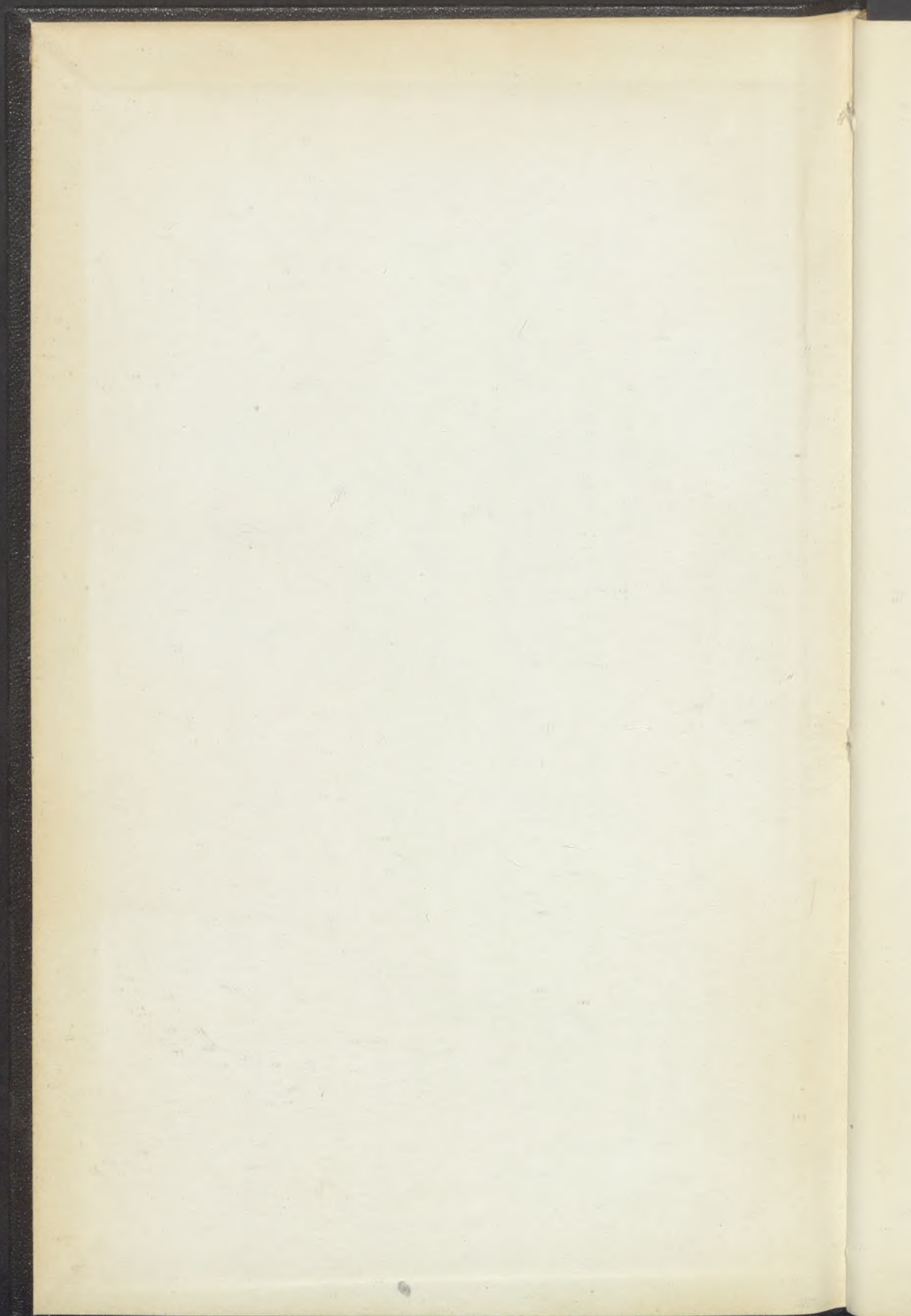
20/6

A MTA tagjai fölötti emlékeztetédek

Herczeg: Miksa Kálmán

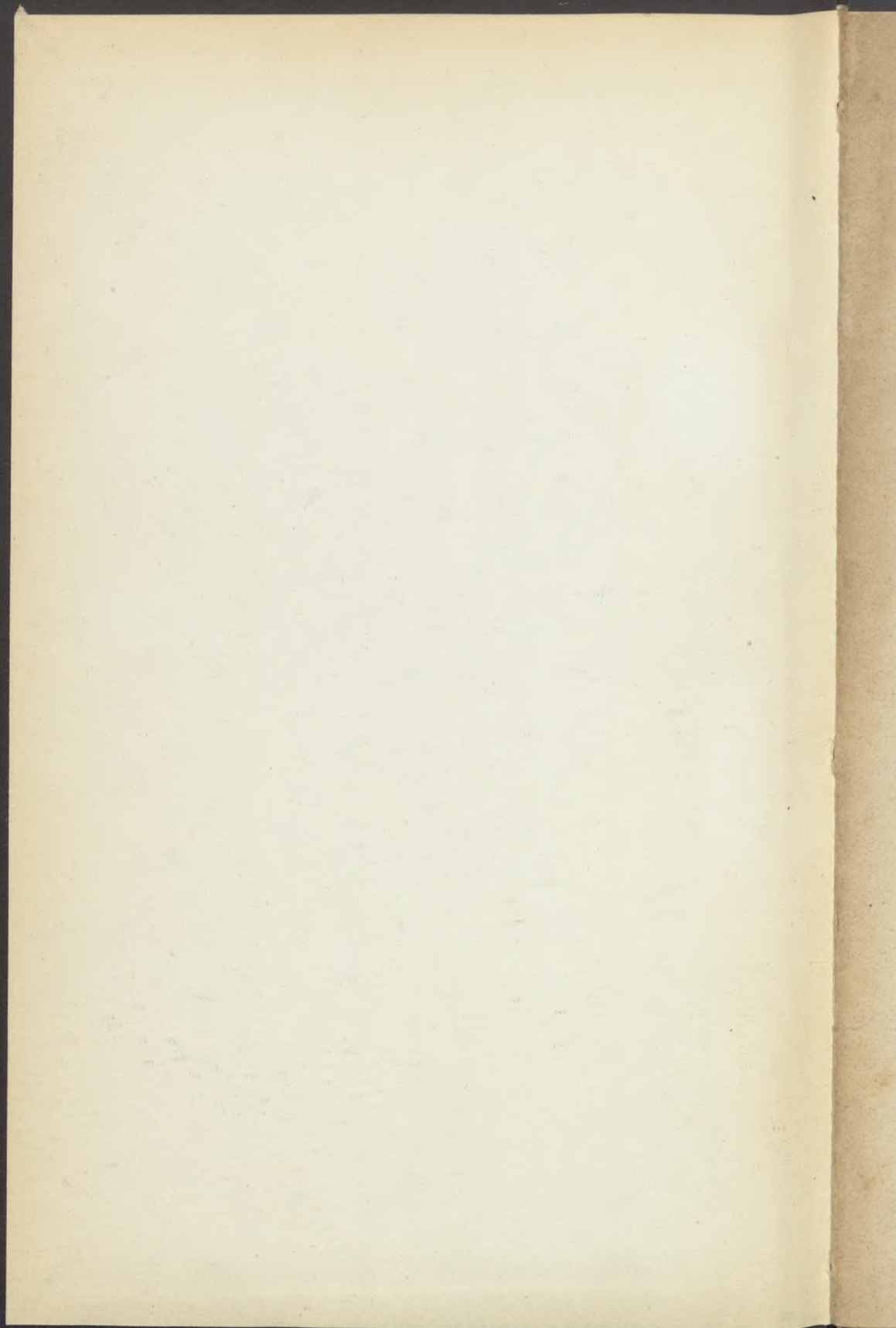
(4)
00.3

IV,

00, 3

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
**ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK**
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XX. KÖTET. — 6. SZÁM

MIKSZÁTH KÁLMÁN
T. TAG
EMLÉKEZETE

ÍRTA
HERCZEG FERENC
IG. ÉS T. TAG

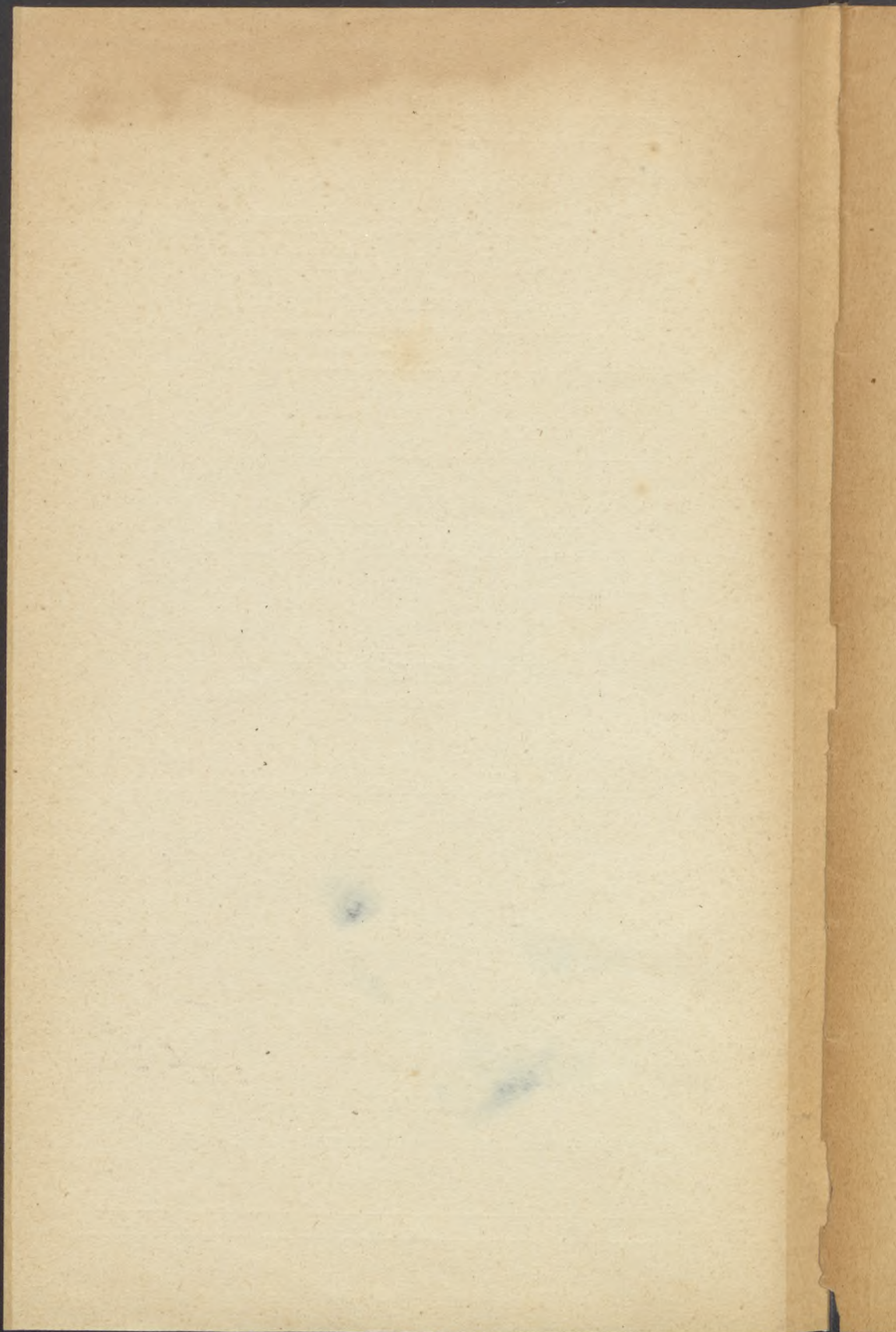
(FELOLVASTA A M. TUD. AKADÉMIÁNAK 1928 MÁJUS 20-ÁN TARTOTT
ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉSÉN)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1928

MIKSZÁTH KÁLMÁN EMLÉKEZETE

ÍRTA

ÉS A M. TUD. AKADÉMIÁNAK 1928 MÁJUS 20-AN TARTOTT ÜNNEPI ÜLÉSÉN

FELOLVASTA

HERCZEG FERENC

IG. ÉS T. TAG

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1928

7020313

4

M 13.624/

20.6

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

1968/R leltár

(R
2)

Csillagos nyári éjszaka van. A csendes Józsefváros muskátli ablakai tárva-nyitva állanak, hogy beeresszék a múzeumkerti fák lehelletét. Éjfél tájban egy hangosan vitatkozó férfitársaság közeledik a Belváros felől. Nehéz, lassú lábak esoszognak a gyalogjáró aszfaltján. Minduntalan megállanak és hangos vitájuk olyankor viharra dagad. Egy magas, rekedtes, néha köhögésbe fúló tenor uralkodik a többi fölött. Nógrádiasan beszél: a barátom-at barátom-nak ejti.

— A Mikszáth Kálmán most megy haza! — jelenti álmos hitvesének a szomszéd.

Íme, van próféta a saját utcájában is: Mikszáth tekintély, nemcsak az országban, de a Józsefvárosban is.

Hűséges, de rosszul fegyelmezett vazallusai minden éjjel díszkísérettel viszik a kapujáig, amely akkor még a Reviczky-téren volt és ma a Mikszáth Kálmán-térre nyílik.

Ha azt kérdezed: mi a Mikszáth-társaság foglalkozása, a válasz: vacsoráznak. De a mindennapi szimpozionon nem az étel és ital, hanem a gondolat a fontos. Asztalnál a szó többnyire Mikszáthé. Ezek a lakomák egy pompás, színes és csodálatosan eredeti egyéniség megnyilatkozásai.

Mint annyi magyar őstehetség, ő is rétori természet; beszéd közben termékenyíti meg önmagát. Még emlékezetben vannak az Angol Királyné estéi, ahol a Haza Bölcese, igazi nevén: az Öreg úr, a hagyományos kubaszivarral a szájában, adomázgatva építette fel a dualisztikus monarchia rendszerét. Az alvó Dunapart pedig éjjelenként visszhangzik Szilágyi Dezső imperátori hangjától. Barátai, vagy mondjuk inkább: hallgatói ámulva és iszonyodva kísérik; a lába nyomában, mint Dzsingiszkhán útjában, hullák és romok

hevernek, emberek és intézmények, amelyeket semmivé tett az ő kegyetlenül éles logikája. A város másik végében Eötvös Károlyt viszik haza csodálói. A vajda beszél és a sátoralja azon tűnődik, vajjon hol végződik Eötvös óriási tudása és hol kezdődik óriás fantáziája. Most pedig Mikszáth közeledik a kompániájával.

Maga a vezér zömök, hízásra hajló férfi, nehézkesen jár, — ereiben lovas nomádok vére folyik, de az ősök régen leszálltak a lóról és az unokák még nem szokták meg a gyalogjárást. Haresabajszú, kerek tatárkoponyája a vállai közt ül; szúrós, kiábrándítóan okos szemével, deszpota-vágású, kissé petyhüdt szájával, amelyből ritkán hiányzik a szivar, egy volgaparti Bismarck benyomását tehetné.

Külseje némileg elhanyagolt, mint azoké az úri puritánoké, akik annyira ismerték a saját értéküket, hogy bátran lenézhettek minden parádét. Rengeteg sok szivart fogyaszt; egészségével nem sokat törődik, — szóval: magyar fatalista.

A fatalizmusa időközönként patópállossá lesz. Midőn fölérkezett dicsőségének csúcsára, éppen csak annyit írt, amennyit a felesége, a kiadói és a jóbarátok ravaszul ki tudtak belőle csikarni.

Széchenyi István, aki úgy ismerte kelet népének jellemét, mint senki más, azt mondta: «A magyar nem azért henyélő, mert tunya, hanem mivel hite szerint fáradozásra nincs elég oka». Ez a cinikus filozófusok magyarra fordított bölcsesége: az élet nem elég komoly ahhoz, hogy törjük magunkat. Mikszáth nemcsak magyar ember, de Isten kegyelméből való poéta is, tehát nem született arra, hogy az élet színpadján ágáljon, inkább a páholyból nézi, — egy cseppnyi megvetéssel a szívében! — mások hogyan szavalnak, törtetnek, emelkednek és gazdagodnak.

Ő a maga külön életét éli; a nyüzsgő sokaságban is társaltalanul, mint a legtöbb költő; a többi ember — bármilyen szívesen vonzza is őket magához — neki csak költői élmény, tapasztalás, feldolgozásra váró nyersanyag. Irgalmatlanul éles szeme mindent meglát, keresztülnéz a kőfalon, belelát felebarátai zsebébe és veséibe. Munkaszünetet nem ismerő agyveleje mindent megőröl és elraktároz. Nagy kár,

hogy nem mindig íróttal dolgozik, szívesebben csak élőszóval.

De hogyan tud beszélni! Palócosan ejti a szót, lassan, olykor hebegve kezdi, Arlechino szándékos esetlenségével közeledik a matériához, de ha fölmelegsik, akkor fölemelkedik, mint a léggömb az emberek feje fölé, akkor aforizmák záporát hullatja, hihetetlen merész hasonlatokat talál és minden, amit mond, tele van forró étellel, szellemmel, eredetiséggel, különös szépséggel. Még a palóc beszéde és a nyers gesztusai is valami csodálatos bájt adnak a társalgásának.

Nem csoda, hogy akik egyszer közelébe jutottak ennek a mágneshegynék, azok nem tudnak egyhamar szabadulni, rákapnak Mikszáth Kálmánra, mint a beteg a morfiumra.

Tulajdonképpen édeskeveset tudunk arról, hogyan lesz vér a megemésztett ételből és a külső benyomásból hogyan lesz költői alkotás, de azért kísértünk meg, tartsunk szemlét az erők fölött, amelyeknek hatása alatt Mikszáth Kálmánból — Mikszáth Kálmán lett.

A szülőhely: a nógrádi Szklabonya, később Kürtabony, a költő jubileuma idején a Mikszáthfalva nevet kapta, ma talán már negyedik nevét viseli, mert Trianon ezt a megszentelt tájat is, mint Jókai Mór, Arany János és annyi más magyar költő szülőhelyét, letépte az anyaország kebléről.

A Kürtőspatak, Mikszáth Bágy-patakja, ma a cseh-szlovák köztársaságban kanyarog, de a patak lelke és az egész «görbe tartomány, amelyet Isten elfelejtett végiggyalulni», Komárom és Szalonta lelkével együtt a magyarság örök tulajdona. Ez nemcsak vérrel, de zsenivel szerzett föld!

A költő eleinte csak diszkrétül, de később mind határozottabb ecetvonásokkal festette bele elbeszélései háttérébe szülőföldjének hegyes-völgyes profilját. Földrajzi pontossággal, de mégis a poéta szerelmének mindent megszépítő aranyfátyolával leborítva. Vannak régi olasz szentképek, ahol minden ajtó- és ablakíven keresztül ki lehet látni a festő kedvenc tájára. Midőn az ifjú hódító később szűknek találta a maga kürtősparti Macedóniáját, hozzá annectálta az Ipoly- és a gyümölcsben gazdag Garam-vidéket, majd egész Barst, Gömört és Hontot. Tovább azonban nem igen merészkedett,

a pozsony- és hajdumegyeiek neki hiperboreusok maradtak. Miután már évtizedeken át pesti lakos, megkapó hűséggel mindig a maga pátriáját választja elbeszélései színhelyéül.

Neki a fővárosban szállása volt; ő ott csak tartózkodott, nem lakott; húsz évi pesti adófizető léte, a lelkében vidéki ember maradt. Az *Ezeregyéből* való varázslat, hogy a lármás pesti bérházban otthonát meg tudta tölteni a vidéki kúria idilli levegőjével.

Ő felhozta a magyar Parnasszusra falujának reprezentatív férfait is: Prakovszky-t, a siket kovácsot; Mácsikot, a nagyerejűt; Filesik Istvánt; a törpe Gilago cigányt és a többit. Hiába is optáltak volna azok a cseh-tót köztársaság javára: nekik régóta polgárjoguk van a magyar házak könyvespolcain.

Mindezek az alakokon megérzik, hogy a költő gyermekkorában ismerkedett meg velük. Alulról fölfelé nézte őket; békaperspektívából! A gyermek lényegében egy fényes szempár, amely fáradhatatlan lábacskaikon szaladgál és nézi a világot. Az örökkévalóságból magával hoz egy cseppet az isteni elfogulatlanságból. A gyermek megérti azt, amit rajta kívül csak a jó Isten tud, hogy Gilagó cigány és a főispán úr között nincs is olyan nagy különbség. És hogy tökéletesen egyre megy, vajjon valaki a barok-kastélyára, vagy a miskolci szép bundájára büszke, mint teszem Filesik István.

És még valamit hozott a költő a szülőföldjéről: a palóc nép libabőröző kedvtelését a kísérteties históriákban. Szülőháza szemben volt a szklabonyai temetővel és a korhadtt sírok közül groteszk danse macabre kígyózott bele a kisfiú izgatott képzeletébe: fejetlen emberek, boszorkányok, démoni állatok, hazajáró lelkek. A halottak csimpolyája még meglelt korában is bele-beleszól a meséibe. A lehúnyt szemű táncosnők között látjuk a szép Luzsénszky-kisasszonyokat, ők karácsony éjszakáján hintón jönnek a temetőből éjfél misére és aki mellé leülnek a templom padjában, az hamarosan meghal.

Diákéveit Rimaszombaton és Selmecen tölti. Sokat tanul, de nem azt, amit a tanárai kívánnak tőle; Rimaszombaton kitanulja a jó palócait, Selmecen a tót atyafiait. Mint kis

gimnazista olvasta első meséjét, a *Szép Meluzinát*, egy hírhedt rossz rémregényt. Tanárai panaszkodtak, hogy írásbeli dolgozatainak stílusa teljesen elcsavarodott. De aztán fölfalta Jókai *Török világ Magyarországon* című regényét és ez olyan gyógyító hatással volt rá, mint a beteg kiskutyára, ha füvet nyel: a stílusa megint visszacsavarodott.

Selmecen megismerte az első szerelem sokat megmosolygott, de éppen nem megmosolyogni való keserű üdvösségét. «Egy csöppnyi méz egy akó örömben» — mondta később.

Különös, hogy míg Rimaszombat és Selmec a maguk profilját kitörülhetetlenül belenyomták Mikszáth lelkébe, úgy hogy az ódon és zezugos felvidéki város képe a költő kincstárának gyakran csillogtatott ékességévé lett, addig a pesti jogászévek szinte nyomtalanul suhantak el a feje fölött. Ami nekünk, vidéki fiúknak, vágyaink Mekkája volt, a fővárosi élet, az alig tett rá valami említésreméltó benyomást, és mikor megint visszakerült vidékre, Budapest lepergett róla, mint a száraz homok.

De nagy lelki gazdagodást jelentett neki a rövid idő, amit mint tiszteletbeli esküdt — szalma-escüdt, mondták akkor — Nógrád megye szolgálatában töltött. Hivatali főnöke Mauks Mátyás szolgabíró volt, akinek leányát — jó angyala sugallatára hallgatva — egyszer majd feleségül fogja kérni.

A tekintetes vármegyén tüstént otthon találta magát. A fiatal csuka beszabadult a halastóba, és ami körülötte úszkált, bukdácsolt és ficánkodott, az mind prédául kínálkozott neki. Mennyire érdekelte és vonzotta a hanyatló táblabíróvilág, ahol — mint maga mondja — az ő szeme előtt fogyott el az utolsó fény, amit a mult dicsősége vetett a kevély megyei címerekre!

Ezek a megyei urak, akik egyesíteni tudták a felvilágosodott gondolkodást a gőgös előítéletekkel, a gavallérságot a korrupcióval, a szabadságszeretetet a zsarnoksággal, a szívjóságot a feneketlen könnyelműséggel, — ezek a férfias, szeretnivaló és leginkább csak önmagukra nézve veszedelmes urak, akik a régi világ omladozó bolthajtásai alatt kivilágos kivirradatig járták az élet táncát, egyébként pedig hatvan kilométernyire Budapesttől olyan távol estek Európától,

mintha a tibeti fennsíkon lalnának : ők mosolygó könnyeket sajtoltak a megfigyelő szeméből, és ha a megfigyelő nem is lett volna Mikszáth Kálmán, kiásták volna lelkéből a humor és a satíra mélyenfekvő forrásait.

A vármegye neki olyan jó termőföldje lett, ahol némely esztendőben kétszer is lehetett aratni, és a költő, miután ifjan már asztagba rakta a termését, későbbi éveiben is vissza-visszajárt még erre a dominiumára, megírván a *Nosztly fiú esetét* és a *Fekete várost*.

A vármegyében is kedvelték és szinte ünnepelték, de csak mint kitűnő adomázót, az irodalmi kísérleteit kinevetették. Nem is ette sokáig a tisztviselő száraz kenyerét. Rajta volt a hivatott emberek nyugtalansága. Valahol egy babérág nőtt az erdőben, annak össze kellett találkoznia Mikszáth Kálmán halántékával. Az 1873-iki megyei restauráción, midőn aljegyzőségre pályázott, megbuktatták a jó adomázót és ő kurtán otthagya őket. A legbecsesebbet, amit a tekintetes urak adhattak, a saját arcképüket, már magával vitte az agytekerceiben. Ügyvéd akart lenni, de a rávárakozó babérág meglengett a tavaszi szélben és Mikszáth a fővárosba sietett, hogy a *Magyar Néplap* felelős szerkesztője legyen.

A költő és az újságíró! Mikszáth Kálmánból alkalmasint sohasem lett volna költő, ha nem merészkedik be a nagy hírgyár lármás géptermébe. Gyakran hallottuk a panaszt : az újságírás aprópénzre váltja fel a költő tehetségét, — de ha nem volna újság Magyarországon, akkor a legtöbb költőnek sem apró, sem nagy pénz nem jutna.

A magyar olvasónak szépirodalmi igényei vannak az újságjával szemben és a szerkesztőségek a legdíszesebb íróasztalt a költőnek tartják fenn. Sok tehetség penészedett volna meg vidéki hivatalok homályában, ha nem csalja ki onnan a pesti újságházak villanyfényben ragyogó ablaksora.

Az újság máról-holnapra megadja a költőnek azt, amiről Balassa Bálinttól Csokonai Vitéz Mihályig annyian hiába ábrándoztak : a közönséget. «Odi profanum vulgus», — de ha a vulgus megtapsol engem, akkor a halhatatlanság géniuszának közellétét érzem. Aki tehetség, annak az

újság Jákob lajtorjává lesz, amelyen fölmászhat a siker mennyországába.

A sajtó talán még sohasem ajándékozott magyar költőnek annyit, mint Mikszáth Kálmánnak. Az újságírás nem irodalom, nem is művészet, még csak nem is mesterség — annál több, vagy kevesebb: maga az élet. Az élet desztillátuma, amely kondenzált alakban tartalmazza az emberi lét minden fölemelő és minden nyomorúságos alkatrészét. Mikszáthot a sajtó démona fölvitte a hegytetőre és megmutatta neki a világ gazdagságát. A világét, amelynek útjából a kényelemszerető és magánykedvelő vidéki magyar de szívesen kitérne. De még valamit tanult a szerkesztőségekben: az idő megbecsülését, az állandó szellemi készenlétet, a rajtaütésszerű gyors munkát. Drága adományok olyan ember számára, akiben megvan az ősturáni hajlandóság, hogy egy vállvonítással elintézzé az életet és az irodalmat.

A sajtó volt számára a híd, amely a szemlélődésből a cselekvésbe vezetett. Midőn az újságba írt képviselőházi karcolatai országgyűlési mandátumot szereztek neki, a sajtó megadta neki a legjobbat, amit költőnek adhat: feleslegessé tette ránézve a további újságírást.

Mikszáth három évig élt Szegeden, mint a *Szegedi Napló* munkatársa. Még az árvíz előtti régi Szeged volt: százáncú szoknyájában úgy ült az iszapos magyar Nílus partján, mint egy kedves, öreg parasztasszonyka. Aki ismerte, meg tudja érteni, miért beszél az orosz ember *Moszkva anyókéjáról*.

Szeged közviszonyai éppen akkor szinte mulatságosan kúszáltak voltak: az értelmiség — hiszen sok nem is volt ebből a felekezetből! — az értelmiség egyáltalában nem számított a város életében. A hatalomért — mint valami renaissance korabeli olasz városban — az iparosok és gazdák kasztja tülekedett, ármányos szívű és méznyelvű demagógok vezetése alatt. De bár a város visszhangzott a patkós csizmájú guelfek és ghibellinek csatakiáltásától, Szeged mégis ráért, hogy nagyszerű kultúrmunkát végezzen. Hamelni patkányfogó-flótájával évről-évre magához édesgette a bánáti gyerekek ezreit és egy-kettőre tüzes magyarokat gyúrt belőlük. Ebben az etnikai folyamatban nem volt semmi szándékos-

ság; talán azért sikerült olyan jól. A siker titka a város népének páratlan jólelkősége volt. Szeged anyóka tejbenvajban, vagy inkább töltöttkáposztában és sült tökben fűrosztotta a rábízott kis svábokat, ennyi volt az egész.

Mikszáth előtt egy új világ tárult föl: a felvidéki fantasztika bocskoros nemesek után a feketevérű, szűkszávú, józan alföldi parasztság világa. Mácsik uram után Bagi, az aranyparaszt! De ha később, a búcsúzás pillanatában második szülőföldjének nevezte is a katolikus Debrecent, ő a sík földet mindig csak a szemével szerette, mint átutazó turista, nem a szívével, mint a költészet finom aranypárájától körülremegett görbe felvidéket.

— Itt kevesebb a poézis, mint a hegyek közt — írja az Alföldről. Még a dalok sem olyan szépek. (Nem, mert nem a dajkájától hallotta azokat.)

Mi mai emberek megértjük a görög bölcs szavát: *Panta rei!* «Minden folyik!» Az élet igazi formája az örökös változás; az állandóság absztrakt fogalom, amelyet fantáziánk vetít rá a mult emlékeire és jövőbe kalandozó reményeinkre. Az idők folyása azonban egyenetlen, hol szédítően sebes, hol meg olyan lassú, hogy egész nemzedékek abban a csalódásban élnek, mintha álló tó vizén eveznének. Még vízi virágot is ráérnek szedni.

Ferenc József király alattvalóit gyermekkoruk óta a biztonság érzete dajkálta. Az ember sorsában akkor is volt hirtelen változás, de az élet keretei — az állami és társadalmi intézmények — örökkévalóknak látszottak. Ha olykor meg is roppantak a keretek, a végveszélyre senki sem gondolt komolyan, hiszen nemzeti életünk láthatárán, mint égbenyúló gránithegy, ott tornyosult az uralkodó minden vihart kivédő tekintélye, az állandóság koronás szimboluma.

Mikszáth, Ferenc József korában úgy lett országgyűlési képviselő, ahogyan Ferdinánd király korában táblabíró lett volna. Egy szegény ország nemzeti adománya a költő számára; a képviselőség alig járt politikai kötelességekkel, hiszen a poéta előre lefizette a mandátum árát az író tollával.

Ő már Szegeden belejutott az ország akkor leghatalmasabb politikai dinasztiajában, a Tiszáknak, vonzási körébe.

Tisza Lajos, az árvízi biztos, figyelmes lett a *Szegedi Napló* munkatársára, aki egyebek közt azt merte írni a nagyúrról, hogy ő csak falakat rekonstruál, nem tűzhelyeket. Tisza Kálmán, aki úgy tudta élvezni a tisztelt Házból írott karcolatok humorát, mint senki más, személyes barátságával hamar leszerelte az író ellenzéki hajlamait. Ez a hajlam különben nem volt meggyőződés, inkább a szerkesztőségben fölvevő modor. Tisza István később már úgy örökölte Mikszáth vonzalmát, mint valami családi ékszer. Följegyezték, hogy a költő egy nap azt mondta a Ház folyosóján Tisza Kálmánnak (akinek egyébként ő adta a generális nevet), szeretne fogast a kabátjának. Névre szóló fogasa a Házban csak a képviselőnek van, — a generális elérte a célzást és 1887-ben mandátumhoz segítette Mikszáthot.

Hogy a politikában csak tekintély lett, nem tényező, annak magyarázatát megadja Sainte-Beuve a Saint-Simon visszaemlékezéseihez írott előszavában: «Van a megfigyelőképesség metsző élességének, az erkölcsi felháborodásnak, a tehetség lendületének olyan fokozata, amely kizárja a politikai elővigyázatot és ügyességet. Akinél ez megvan, az csak egy dologra alkalmas: hogy följegyezze, megértse és megítélje azt, amit mások tesznek».

Ő tehát, akiben a megfigyelőképesség borotvaéles volt, nem lett cselekvő politikus, csak kontempláló tekintély, nem is annyira a politikában, mint inkább a politikusok közt. *A t. Házból* című karcolatai, amelyeket Scarron névvel jegyzett, hatalommá tették őt a folyosón és a klubban. Ő kegyeket tudott osztani, ujong politikusokat ki tudott emelni a névtelenség homályából, néhány vonással komikumná tudta torzítani a honatya pátoszát; gyakran a Mikszáth jószívén vagy rosszmáján múlt, hogy valaki a politikai élet szereplője, vagy pedig figurája lett.

A barátai — és voltak rajongó barátai — azt mondták: egy félbenmaradt magyar Bismarck; megkarmolt ellenfelei azt mondták: a kormány bérence. Ő pedig — egy cseppnyi kaján megvetéssel a szívében — tovább rágta a szivarja végét.

Szerette a t. Házat, mint valami megszokott klubot; csakugyan ott volt együtt Magyarország legjobb férfitársa-

sága. Önérzete azonban nem a politikába, hanem az irodalomba eresztette a gyökereit. A kritikát még dícséret alakjában sem fogadta el akáarki fiától. És midőn a Jókai-jubileum idejében szóba került, hogy a költőfejedelemből titkos tanácsost kellene csinálni, Mikszáth hozzátette: És Petőfi-ből udvari tanácsost.

Ő a pesszimista szemével nézte az ország jövőjét. Régóta látta a felhőket, amelyek feketén és némán vonultak fel a magyar ég alján. Úgy a dinasztia, mint a nemzet tragikus tévedésben vannak az ország fennmaradásának alapfeltételeit illetően. A magyar nép legmagyarabb része szabotálja a dualisztikus államrendszert, az uralkodóház pedig abban a hitben él, hogy ellensúlyoznia kell Rákóczi és Kosuth népét a katolikus szlávokkal. A kormányok csak a nemzetiségi kerületek támogatásával tudnak nemzeti politikát csinálni: farkasokkal őriztetik az aklokat. De mindez nem politika, csak asztali beszélgetés és a vacsorázók sokkal bölcsőbb emberek, semhogy a Holnap kedvéért megrontasák maguknak a Má-t, mikor a Má-val együtt jár a fatálás sült, a tarok és az Upmann-szivar. Egyébként is az egész hatvanhetes politika az időnyerés politikája volt. Többé-kevésbé mind függetlenségek voltunk, de időt akartunk nyerni, míg a nemzet annyira megerősödik, hogy kezébe tudja venni a maga sorsát. Ez versenyfutás volt a magyar ember és a felvonuló viharfelhő között. Sajnos, a vihar gyorsabb lovon járt.

Gyönyörű, mély aranytónusú, lehelletfinomságú virágokat hajtott Mikszáth költészete a családi élet enyhe melegében. 1883-ban, újév napján, megesküdött a nógrádmegyei Mohorán Mauks Ilonával, farkasfalvi Mauks Mátyás földbirtokos leányával. Szeretné a tisztelet leggyöngédebb hangján szólani, midőn megemlékszem Mikszáth Kálmánról, aki a magyar irodalomtörténetben szerephez jutott nők között a legértékesebbek és legszeretetre méltóbbak egyike volt.

Úgy képzelem, hogy Mikszáth Kálmán feleségének lenni nem lehetett nagyon könnyű hivatal. Mauks Ilona azonban olyan tökéletes és lágy negatívum volt a költő sokszájkájú

egyéniségének, hogy együttvéve szerves egészet alkottak. Mind a ketten egy-egy tűnőfélben levő típus képviselői. A táblabíró, a kiskirály, akinek tudata alatt a férfi-csalhatatlanság és a férfi-mindenhatóság igénye él. A magyar úriasszony, aki első látásra mindenkiben a jóság, a tisztaság, a melegség fogalmait eleveníti meg. Művelt, olvasott nő volt, de ambíciói sohasem lépték túl a háza küszöbét. Tudott akarni, de nem kívánt külön egyéni életet élni, beérte azzal, hogy Mikszáth Kálmán felesége. Az élet élvezeteit pedig a gyermekszobában kereste. Az ura halála után visszaemlékezéseket írt, amelyek finoman, grációzusan és szomorúan ölelik körül Mikszáth Kálmán fejfáját, mint kúszó rózsabokor. Úgy látszik, valami Mauks-ös is járhatott a kasztáliai forrás tájékán, mert Mikszáth sógornője, a gyermekek Nelka nénije is írt egy kötetre való igen szép gyermekmesét.

Házasságukból három fiú született. Jánoska, ifjabb Kálmán, Albert. Jánoskát ötéves korában elvitte a fekete angyal. A költő, akinek szívéen sohasem hegedt be teljesen a seb, amelyet a kisfiú halála hasított rajta, annyira szerette és féltette másik két fiát, hogy szinte kegyelemre kiszolgáltatta nekik apai tekintélyét. Elképzelhetetlen módon kényeztette őket, és minden pedagógiai elmélet felborítása, ha az ilyen gyermekekből szorgalmas tanuló, fegyelmezett és kötelességtudó ember lesz. Pedig az lett belőlük!

A sorscsapások ugyan nem kímélték Mikszáthot; a fekete saskeselyű újra és újra májába vágta irgalmatlan csőrét. Az 1873-iki nagy kolerajárvány a temetőbe vitte édesanyját, és midőn az ifjú Szklabonyára érkezett, az üres szülei házbán már csak Gyula öccsét találta, a haldokló kocsis és az Ipoly kutya társaságában. A vidám Gyula gyereket megvénítette a félelem és a fájdalom, az arca ráncos volt és életkedve megdermedt, mint a pillangó a májusi fagyban. Mikszáth az esztendő végéig komor elvonultságában otthon ült és Törs Kálmán följegyezte, hogy éjjelenként kiment a csőszkunyhóba, ahol hajnalhasadásig elnézte a lobogó tüzet. Jókai Mór eljövendő utóda a piros parázsba bámul: lehet, hogy ez a magyar irodalomtörténet egy döntő pillanata volt.

A kezdő újságírói évei a balsikerek, a csalódások, a reménytelenség és a kemény nélkülözések évei voltak. Jánoska halála lelki katasztrófaként zuhant rá. *A ló, a báránka és a nyúl* című elbeszélésével megrázóan szép emléket állított kis halottjának. A szenvedés megnyitotta lelkének mélységeit, azokat a régiókat, ahol minden ember gyöngéd, jó, meleg és megértő. A lantja egyszerre mélységes emberi hangokat ad.

«A lélek a szenvedésekben megkapja azt a finomságot, mely megérteni tud és magát megértetni» — írja maga. Jókai Mór életrajzában arról elmélkedik, hogy a költőkirály pegazusa szívesebben járta a verőfényes magasságokat, mint az élet mélységeit. Szerinte a nagy Jókai még nagyobb lehetett volna, ha az élete nem olyan kivételesen szerencsés folyású. «Nem volt soha a házában kis koporsó» — mondja fájdalmasan.

Most azonban lépkedjünk végig Mikszáth kertjén, vessünk futó pillantást a virágokra, amelyek itt teremnek.

1874-ben jelent meg első novellagyűjteménye, a két-kötetes *Elbeszélések*. A rákövetkező esztendőben mesékkel próbálkozott *Tündérvilág* címén. Az *Elbeszélésekről* nem igen vett tudomást a világ, gyermekmeséin pedig, mint későbbi ifjúsági iratain is, megérzett valahogyan, hogy megrendelésre készültek. A megrendelés nem azt jelenti nála, hogy Mikszáth nem tudott ellenállani a kiadója pénzének, hanem csak azt, hogy nem tudott ellenállani a rábeszélésnek.

A sikertelenség elkedvetlenítette; hosszas hallgatásba merült, közben pedig hit és remény nélkül viaskodott a mindennapi kenyérért. 1878-ban új kötet fekszik a könyvesboltok kirakatában: *Még újabb fény- és árnyképek* — írta: Kákay Aranyos No. 3. Az álarc mögött Mikszáth kerek ábrázata rejtőzik. Ismert emberek arcképvázlatait közölte, nemcsak politikusokét, hanem írókét, színészekét is. A várt visszhang ezúttal is csökönyösen elmaradt. A Kákay Aranyos No. 3. álnevet Szegeden is használta, midőn megírta az árvíz pusztításait és kritika alá vette Tisza Lajos királyi biztos szegedi udvarát. Ismeretlen és jelentéktelen vidéki urak gyöngéit csipdeste, vívótőre elé szólítva a mezei szöcskéket.

A költő útban volt önmaga felé, de még nem tudott összehatalálkozni az igazi Mikszáth Kálmánnal.

Az 1881-ik esztendő végre meghozta az első siker mélabús mámorát. A szegedi Endrényi-cég kinyomatta *A tót atyafiakat*. A költő, aki egy-két száz forint előlegen kívül nem sokat várt új könyvétől, Törs Kálmán tanúsága szerint Herkulesfürdőn tudta meg, hogy ő tegnaptól mára híres ember lett. A könyv négy elbeszélése közül a *Lapaj, a híres dudás* címűben találta meg elsőízben Mikszáth önmagát. A költő felvonult a Parnasszusra és diadalszekere előtt Lapaj lépkedett és kevélyen fújta a dudáját. Lapaj afféle tót Orfeusz, istenek kegyméből való dudás, aki olyan csudaszépen játszik, hogy elkeseredett riválisai bicskával hasogatják szét a saját dudájukat. Lapaj egész érzelmi életét a művészetében éli ki és hideg, gőgös önzéssel zárkózik el a profán világ elől. A novella tárgya, hogyan olvad meg mégis a kemény szív egy emberies érzés enyhe tüzén.

Honnan jött ez a költő? Kitől tanult meg írni? Bizonyos, hogy Jókai iskolájának növendéke. Ő maga Macaulayt említi, mint akitől színezni tanult volna. Egy ízben hálával emlékezik meg Daudet-ről is, korának divatos, de azért értékes elbeszélőjéről. Valószínű, hogy Dickens és talán Bret Harte is befolyással voltak rá. De ez csak olyan dolog, mint mikor a rajnamelléki rizling-venyigét elültetik a Badacsonyon: balatoni bor lesz belőle.

A tót atyafiak azonban még csak hajnalpirkadás számba mentek. Az ég alja kitüzesedett, valami közeledik, de nem tudni még, micsoda. *A jó palócok* megjelenésekor Mikszáth Kálmán csillaga ragyogva emelkedett az irodalmi láthatár fölé. Az akkori kritika jó kifejezést talált az új novellák jellemzésére: népballadák prózában! Valami őseredeti üdőség és szomorú báj szólalt meg bennük, amely elragadta a közönséget és lefegyverezte a kritikát. *A néhai bárány*, *Bede Anna tartozása*, *A péri lányok szép hajáról*, *A királyné szolnnyája*, *A gyerekek* — úgy hatottak az olvasóra, mintha falusi kertek egyszerű rezedáit, muskátlijait és violáit égőszínű, pompás új köntösbe öltöztetve, orchideákká finomodva látná viszont.

Nyilvánvaló, hogy a költő nem kedveli a komplikált jellemeket, legszívesebben a naiv lelkeket festi, parasztokat és félurakat, együgyű öregeket, okos gyermekeket és a serdülő szűzet, aki még a tudatlanság árnyékában jár, de viruló arcán már érzi az első szenvedély forró fuvallatát.

A *t. Házból* írt karmoló és simogató rajzokat, közben visszaemlékezett a tekintetes vármegyére és kiadta *Az apró gentry és a nép*, majd *Nemzetes uraimék* című könyveit.

A *Nemzetes uraimékkal* írta meg első regényét. A kritika megállapította, hogy nem vérbeli regényíró: «a kompozíciója zilált, a meséje vézna és terjengős». Mikszáth, aki nem hajolt meg sem az esztétikus, sem az esztétika előtt, azt mondta: az erdei fának nem lehet törvénybe adni, hogyan susogjon a lombja. Egyébként pedig azt vallotta, hogy a nagy mesemondók ideje egyáltalában lejárt. Hugo Victor, Dumas, Jókai voltak az utolsók, több nem is fog születni. (Úgy látszik, hitt valami tellurikus változásban, amely a néplélek mélységeiben végbement és betemette a mesemondás ősi forrásait.)

Annyi azonban bizonyos, ha «vézna és terjengős is a meséje», az olvasó egy pillanatra sem fárad bele, mert nagy kerülőkkel, de mindig a hegyipatak frissességével csörtet előre, a partján pedig özönével terem a kábítóan szép vadvirág.

Nemzetes uraimékat értékessé teszi a főhősnek, Mácsiknak, a nagyerejűnek, rajza. Mácsik körülbelül olyan tragikomikus züllésben mutatja a kis gentryt, mint Cervantes *Don Quijoteja* a kalandos lovagok rendjét. Magyar és nem spanyol nemes lévén, Mácsik rögeszméje természetesen a pörösködés; ősi jusson egy egész vármegyét keres az államon. Midőn a szabadságharcban hősi halált szenved, utolsó szava: «a pörakta összesen harminckilenc».

A később megjelent *Beszterce ostromának* hőse is emlékeztet *Don Quijotera*, de Mácsik, a nagyerejű annyiban fölötte áll, hogy ő is, miként a híres manchai lovag, egy egész osztály hóbortos képviselője, míg Beszterce ostromlója végleg elszakadva korától, csak a saját rigolyáinak képviselője.

1886-ban jelent meg a *Lohinai fű* és ebben az elbeszélésben Mikszáth íróművészete már teljesen magára eszmélt. Most már remekül tudja azt, ami rajta kívül senkinek sem sikerült ennyire: gyönyörködtető, bájos formában megrázó, tragikus történetet mondani.

1894-ben alkotóereje és dicsősége zenitjén áll a költő. Az *eladó birtokot* nyomon követi *Szent Péter esernyője* és *Beszterce ostroma*. Császár Elemér szerint *Szent Péter esernyője* a költő legnépszerűbb, *Beszterce ostroma* pedig legérdekesebb könyve. Beöthy Zsolt őt a maga korában a világ első humoristájának tartja. Várdai Béla úgy vélekedik, hogy Mikszáth humora, a nélkül, hogy vesztene a férfiaságából és édeskés lenne, a Dickens humoránál is derűsebb.

Két évvel később megint megszólal a halál-tánc csimpolyája: a költő megírja *Kísértet Lublón* című hátborzongatóan mulatságos elbeszélését. Ebben a kötetben lát napvilágot két rövid novellája: *A németke* és *A piros harangok*. Ha emberi alkotásra egyáltalán alkalmazható ez a kifejezés, akkor ezek tökéletes művek. *A kaszát vásárló paraszttal* és még egész sorozat Mikszáth-novellával együtt az irodalmi ötvösművészet remekei, nem kevésbé értékesek Benvenuto Cellini munkáinál.

1897-ben adta ki a *Gavallérokat*, a rákövetkező esztendőben az *Új Zrinyiászt*. Úgy lehet, akkoriban valami keserű-vizű forrás szivárgott bele a szelíd Bágy-patakba. Az *Új Zrinyiász* ötlete pompás, — egy úgynevezett világsiker magja rejlik benne, — feldolgozása szikrázóan szellemes, a könyvben a költő megérett művészetének sok jelessége érvényesül, — de mi jobban szerettük volna, ha más történelmi alakot tesz meg szatírája hőségé. A honfoglalás óta szakadatlanul folyt a magyar vér a harctereken, de ezer esztendő óta a legszebb, a legmonumentálisabb katona-halál gróf Zrinyi Miklósnak jutott osztályrészül. Az ő martírságának pátosza, nem a nemzeti kegyelet okából (ilyen szempontból nem szorul védelemre a költő!) — csak művészi okokból, semmi alakjában nem bírja el a tréfát. A könyvnek azonban igen nagy sikere volt.

De azután egyszerre, mintha csak az elmúlás hűvös

lehellete csapta volna meg a költő szívét, újabb kötetek melabús címek jelennek meg. *Öreg szekér, jakó hám, Mikor a mécses már csak pislog, Világít este a szentjánosbogár is.* Címében nem, de hangjában ugyancsak lemondó *A vén gazember* is, amely négy esztendővel a költő halála előtt jelent meg. Mikszáth virágoskertjének őszirózsái!

1907-ben adta ki *Jókai Mór élete és kora* című kétkötetes művét. Érdekes pillanat: a párdúc szembekerül az oroszlán-nal! Mikszáth irodalmi ősenek tekintette Jókait, könyvével háláját és kegyeletét kívánta leróni. De az az ambíció is fűtötte, hogy annyi száraz életrajzi és irodalomtörténeti adat felhalmozása után, annyi üres és túlzó panegirikus után, végre megelevenedjen egy nagy költő alakja és megelevenedjen a milió, amelyben élt és alkotott. Ez a szándéka teljesen sikerült. A gyönyörű munkának azonban van valami fogyatkozása. A szerző elhagyott valamit, ami pedig teljessé tenné a költőkirály arcképét. Csak annyit, amennyi a festett portrén a szemöldök. Egy sötét csík keresztbefut a homlokon és összefogja, befejezi, megmagyarázza az arcvonásait. Ez az egy vonal hiányzik Mikszáth Jókai-képéről és így, bár minden ecsetvonása mesteri, az arckép nem befejezett, nem is meggyőző hatású.

Az író bemutatja az alkotó titánt és bemutatja a szálan-masan gyöngé embert. A két alakhoz külön színeket használ, a két színsoport szép és igaz, de nincs, ami összekötné a kettőt. Önkéntelenül megszólal a kétkedés: Ilyen nagy költő hogyan lehetett ennyire gyöngé ember? Ilyen gyöngé ember hogyan lett ekkora nagy költő?

A kiegyenlítő magyarázatot talán abban kellene keres-nünk, hogy Jókai igazi életét a fantáziájában élte, amely a világ teremtménye óta egyike volt a legnagyobb emberi fan-táziáknak. A reális világban idegen volt, abban hontalanul és tehetetlenül csetlett-botlott: Homunkulusz, akinek össze-törték az üvegburáját! Képzelete örökké izzó kazánjai fel-fűtötték minden életenergiáját, a polgári valóságban valami bágyadt áloméletet élt, és aki gyöngének találja Jókait, az embert, az egyesítse Jókáival, a költővel, együtt kiad-nak egy hatalmas egyéniséget.

Mikszáth utolsó két műve két hosszabb regény: *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* és *A fekete város*.

Minden öregedő költő fokozódó mügondot fordít a nyelvére. Mikszáth költői nyelve mindig egyéni, színgazdag és üde volt, — talán soha még íróra nem használták annyit az üde jelzőt, mint őreá — de most már valódi nyelvművész. Mindig kedvelte a lírai hatásokat és gyakran csempészett a prózájába ritmikus részeket. Rubinyi Mózes a *Club és folyosó* című kötetben, ahol a budai királyi vár építéséről van szó, a következő lappangó verssorokat találja:

Építik a — várat
nagy sürgés — forgással,
építik — építik,
míg csak meg nem — únják.
Kilencvenhét — pallér
a téglákat — rakja,
ezerszáz — napszámos
váltig — adogatja.
Harminc ács — fűrészrel,
hús kovács — kalapál,
s ezalatt a — kertben
kilenc — kertészlegény
rezedákat — ültet.

A politikai pletyka akkoriban arról akart tudni, hogy a király, ha majd kiépült a budai várpalota, sokat fog Magyarországon lakni. Ezt a naív hitet Mikszáth, finom iróniával — a népmese köntösébe öltöztette.

Utolsó műve, *A fekete város*, akkor jelent meg könyv-alakban, midőn a költő már maga is lakója volt annak a fekete városnak, ahol mindannyiunkat várja a kész kvártély. 1910 május 28-án halt meg és csak egy újabb Mikszáth tudott volna olyan szívet tépő mesét mondani az elárvult íróasztalról, mint aminőt ő mondott Jánoska fia elárvult lováról, báránýáról és nyuláról. A babérág, amely ifjúkora óta kínálkozott neki, rákerült a koporsójára.

Teljes életű embereknél gyakran találkozunk a dolgok bizonyos körfutásával. Mikszáth mint nógrádi birtokos kezdte és úgy is végezte életét. Mert hiába nagy író az ember, hiába híres képviselő, az igazi uraság mégis a horpácsi kúria és a

hozzávaló pár száz hold föld. Az élete alkonyán különben is megváltozott; neki, aki sohasem törődött a földi javakkal, egyszerre vagyongyűjtésen járt az esze. Hogy legyen mit hagynia a Jánoska testvéreinek!

Abban, amit sikernek, dicsőségnek szokás nevezni, bőven volt része. Tudományos Akadémiánk elismerése is végigkísérte fényes útján. 1889-ben levelezőtag lett, 1908-ban Beöthy Zsolt jelentése alapján elnyerte az akadémiai nagyjutalmat, 1910-ben, kevés idővel a halála előtt, az Akadémia I. osztályának tiszteleti tagjává választották.

Még egy kérdésre szeretnék választ találni. Mi maradt meg az új nemzedéknek Mikszáth költészetéből?

Soha még a Ma a Tegnaptól nem választotta el magát olyan élesen, mint a mi korunkban. Az idők árja kettétépte életünket, mint a megvadult hegyi patak a rétet. A jelen időt a multtól a háború széles és járatlan sivatagsávja választja el, — a pusztulás, a kiábrándulás, a terméketlenség zónája.

Nekünk, öszülő fejűeknek, tulajdonképpen két külön élet adatott. A háború előtti és a háború utáni. Ami belőlünk visszamaradt a sivatag tulsó oldalán, a saját ifjúságunk, azt ma már szinte történelmi távolságból látjuk. Azt merném mondani: a mi ifjúságunk közelebb esik a táblabíróvilághoz, mint a Mához.

Ha Mikszáth Kálmán ma föltámadna, merőben idegen világban találná magát. Az élet ritmusa más lett. Az egyén vesztett a fontosságból, de az önbecsüléséből is. Az önbecsülés lefokozása megnyilatkozik a divatban, az öltözködésben, a zenében, a táncban és egyéb szórakozásainkban.

Az igazi költőhöz azonban nem ér föl a divat sekély hullámverése, ő kivüle áll az időnek és térnek, Mikszáth igazi költő. Ha nem merünk hinni magunknak, hihetünk azoknak, akik tizenkét idegen nyelvre fordították egyes műveit. A fordítók közt találjuk Oszkár svéd király és Coppée nevét. A *Szent Péter esernyője* elbájolta és meghódította az egész angolszász világot. Ami ilyen nagy hatást tud tenni az emberekre, az csak nagy erő lehet.

De történt már gyakorlati kísérlet is, hogy a Tegnap

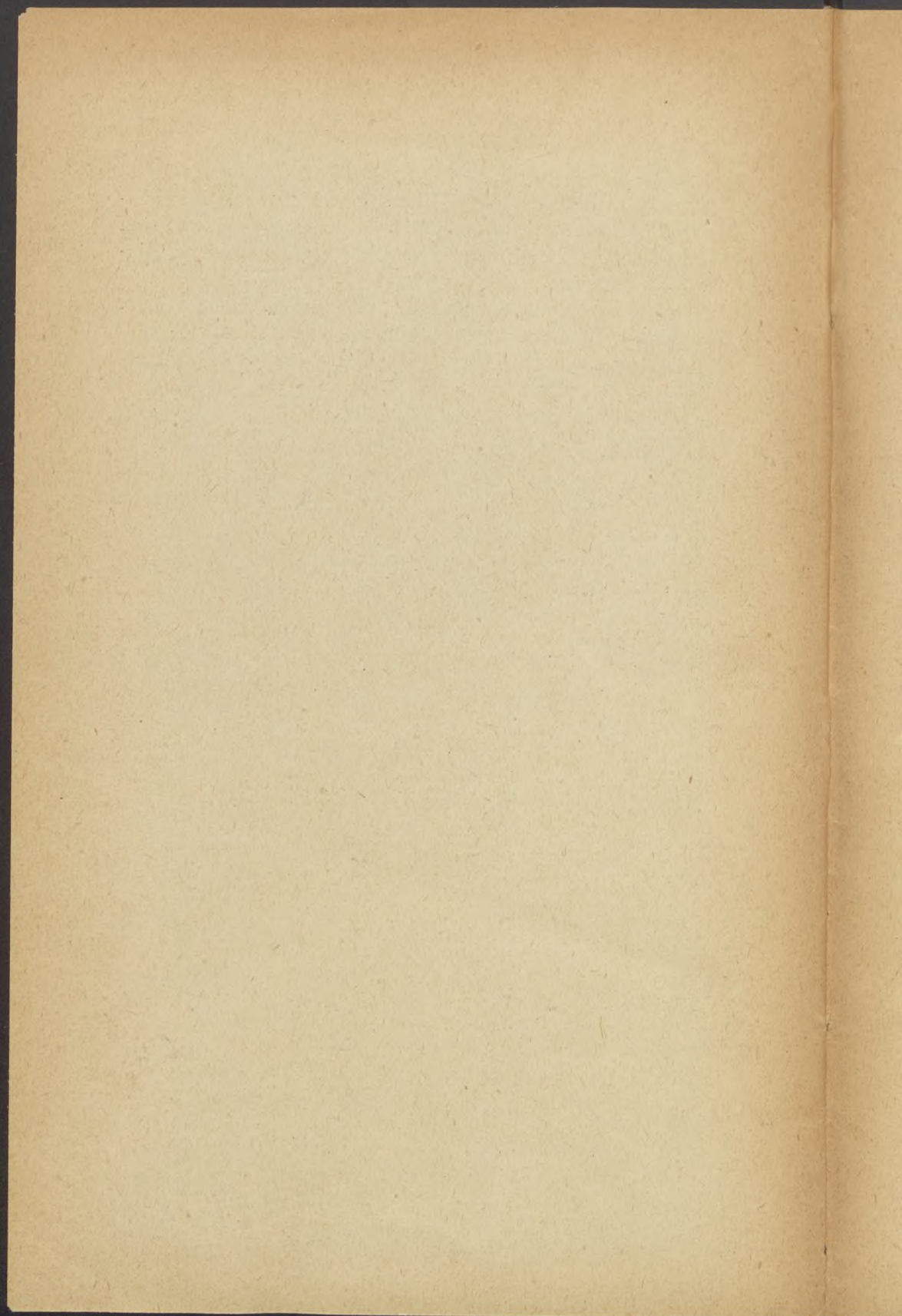

költőjét áthozzák a Mába. Mikszáth több elbeszélését dramatizált formában színpadra vitték és döntő nagy sikert értek el. A háború utáni nemzedék tehát megérti és szereti Mikszáth géniusát.

Világrengekék túldörgik a madáréneket, de ha elült a veszedelem, új tavasz jön és újra szól az ének. A palóc fülemüle megint dalol és fog is dalolni, míg magyar ember kezében magyar könyv lesz.

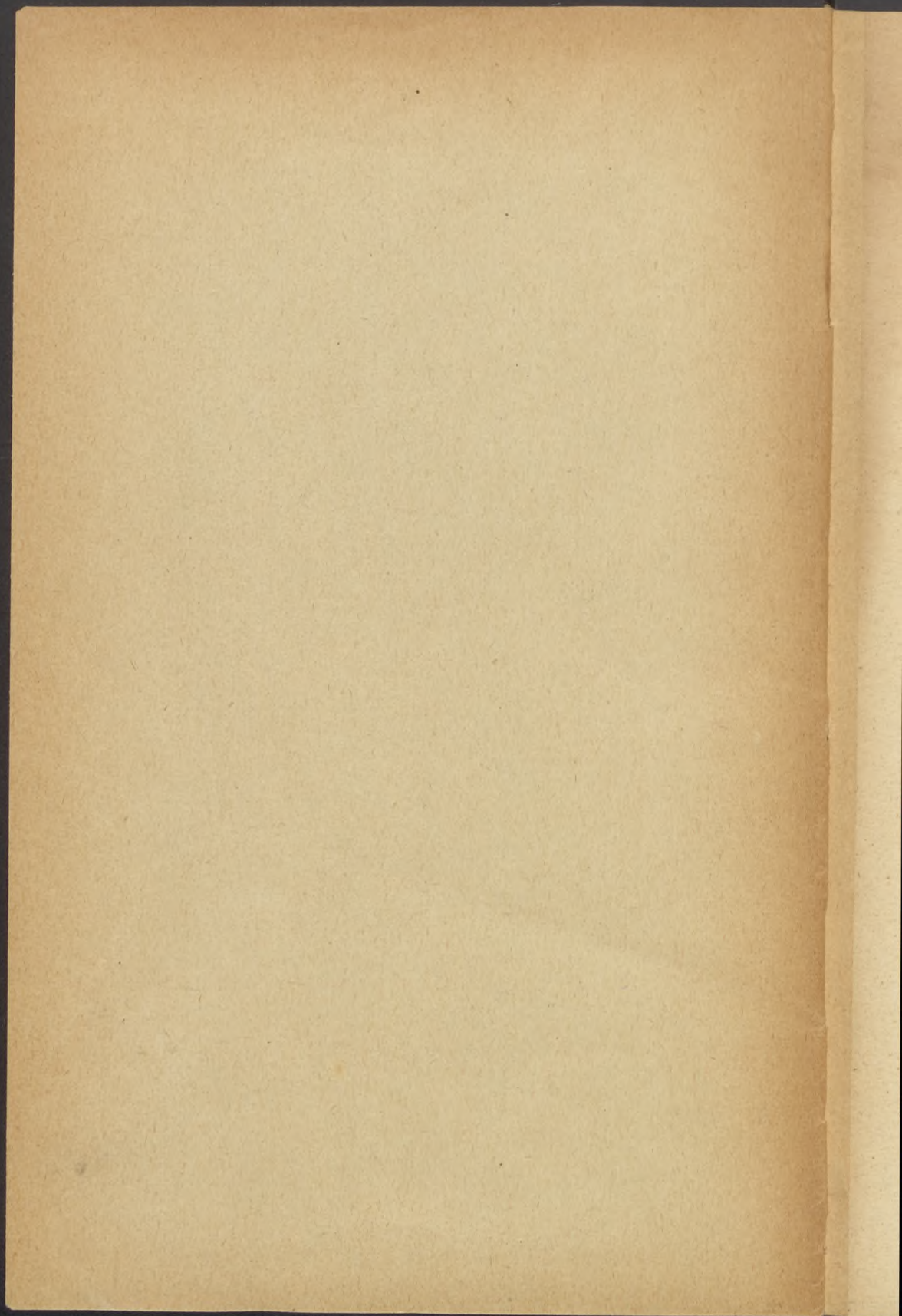

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

